

BARCSA JÁNOS.

MONDATTANI RÉGISÉGEK ÉS TÁJSZÓK.

Hajdu-Nánás város levéltára a leggondosabban megőrzött levéltárak egyike. A hajduk a kiváltságokat tartalmazó okiratokat gondosan őrizték a maig is meglevő, úgyn. »privilegiális ládában«. 1605. dec. 1-én kelt Bocskay adománylevele. Ettőlfogva 1691-ig sok oklevél őrzi kiváltságaik megerősítésének emlékét. Még több oklevél vonatkozik a város birtokvásárlásaira, vagy az egyes birtokrészek miatt folytatott perekre. Vannak továbbá ugyancsak az említett korszakból bizonyos jegyzőkönyvek, melyeket a városi tanács előtt folytatott fontosabb büntetőperek tárgyalásakor vettek fel. Ezekbe a tanuvallató jegyzőkönyvekbe sok esetben szóról-szóra feljegyezték a tanuk vallomásait. 1691-től fogva a városi nemes tanács és a kommunitás gyűléseiről és a tanuvallatásokról szóló jegyzőkönyveket évről-évre megőrizték. Különösen ezek a vallató jegyzőkönyvek mind a tájszóknak, mind a mondattani régiségeknek egész tárházát nyitják meg előttünk. Ezek közül mutatok be egy kis gyűjteményt, oda jegyezve minden szóhoz és kifejezéshez, hogy mely időből való.

A jegyzőkönyv helyesírását követem. Hogy a helyesírásban nagy eltérések vannak ugyanazon évben is, oka az, hogy különböző személyek írták.

Atta teremtetete, mit csinál a lelke: káromkodás a XVII—XVIII. század folyamán, melyért néha 20—30 korbácsütés és eklézsia követés járt ki.

* Hogy ez a körülmény milyen kalandos feltevésekre vezetheti még az oly óvatos és módszeres kutatót is, minő a Nyelvőr boldogult megalapítója volt, azt jellemző példával világítja meg a Nyr. 1: 224. lapján olvasható *ög* szó s a hozzá tartozó megjegyzés. Szarvas ebben az *ük, ik* szót gyanította. Pedig, mint már a Nyelvelméltár utóbbi kiadása helyesen írja, itt nem *ewge*, hanem *ewcze* olvasható a kéziratban, s ez nem más, mint az eredetiben lévő *soror* (itt »ifjabb nőtestvér») fordítása. E hely tehát (E. 76 19 = AS. 43 9) bátran felvehető a NySz. pótlásai közé az *öcs* szó 2. jelentése alá, mint annak legrégibb, az ott felsoroltaknál bizvást régibb példája.

Esztendőig való szolgálatra magát lekötelezvé, evvel a *hitfeladással* nem gondolván, megszökött: esküjével nem gondolt (1714).

Megegyezvén, magokat arra *ajánlották*: arra kötelezték (1741).

Hogy akarod? : hova mégy? (Maig használatos 1714-től fogva.)

A tanu *akaratóból* tette ezt: engedelmeből tette (1725).

A nemes tanács determinációját *meg* nem *állók* megbüntettettek: akik nem tartják meg a tanács határozatát (1718).

Szegény lakosinknak elfogyott *állapottya*: szegénysége (1631).

A maga *alkalmatosságán* vitte a szénát: szekerén (1631).

Efféle cselekedetbe *avatja magát*: ilyen tetteket követ el (1631).

A gyűlést főhadnagy Uram *berekesztette*: bezárta (1717—1781).

Becsülését adja meg a megsértettnek és kövesse meg: kérjen tőle engedelmet (1717).

Becsületbeli asszonyokat rágalmazott: becsületes assz. (1718).

Szomszédgya ellen elkövetett *becstelenségéért*: azért, hogy szomszédját becstelenítette.

Előbbeni *becsületét* megaggya: elismeri, hogy olyan becsületesnek tartja, mint előbb (1718).

Vadnak *bennek* más helyeken is: vannak közülök (1621).

Megbizonyítja, hogy így történt: bebizonyítja (1621).

Bírságium: büntetéspénz (1716).

A telek békesseges *birodalmában* nem háboritom: birtokában (1719).

Bizvást visszafoglalhatja kegyelmetek: bátran, aggodalom nélkül (1754).

Bolygó: reggeli 4 órai harangozás, melyet a szolgák részére hoztak szokásba, hogy pontosan keljenek.

Csakugyan főhadnagy Uram elmondta: ugyancsak. (1691-től körülbelül 1750-ig).

600 német forint *csinál* 720 magyar forintokat: kitesz, egyértékű vele (1726).

Ha pedig oly erős tanu *elő nem adhatná* magát: ha nem lenne, kerülné a jövőben (1713).

Egymás helyekre megtelepedtek: némely helyekre (1685).

Égi tűz: villám. (Az egész XVIII. század alatt.)

Ura *ellen áll* káromkodással: urával szembeszáll (1717).

Ellenben áll urának: urával szembeszáll (1717).

Magáról a lövist *el nem fordíthatta*: el nem hárihatha (1717).

Elélt volna, ha gondját viseli: életben maradt volna (1741).

Apjáról maradt jószágából *kielégítették*: kiadták a részét (1714).

Semmi *ellenére valót* nem szóltam: olyat, amiért haragudhatott volna (1719).

Oda előbb történt: már régebben (1714). Már *oda előre* (1714).

Emelgetős jószág: olyan házi állat, mely nem tud maga erejéből felkelni, ezért fel kell emelni (1714-től maig).

Ott van a száraz malom *megépitve*: oda építették (1714).

Régi időkben teljesített *érdemek*: szerzett érdemek (1691).

A birói jurisdictióba való maga *eresztéséért* megbüntettetik: a beleavatkozásért, az önbíráskodásért (1719).

Hamisan *esküdt* én reám: én ellenem (1772).

Elvitte a szekeret, hírével *esvén* a szomszédnak: tudtával (1725).

Tudtára *esett* a tanácsnak: tudomására jutott (1714).

Megesett ember vagyok: bűnt követtem el (1719).

Magát paráznaságba *egyelti*: paráznaságot követ el (1719).

Ugy se *félj*, mintha az anyád hasába volnál (1741).

Magára *felvállalta*, hogy kifizeti: elvállalta (1714).

A *felettebb* való italtól megrészegedett: mértéktelen borivástól (1741).

Fegyver által *fogy* élete: fegyverrel végzik ki (1725).

Felfordul olyan cselekedete is: előfordul (1719).

A közönséges jó egészen lábbal *felfordul*: a közügyekben zavar áll be (1714).

Eddigi költségében *megfordít* hat forintot: megtérít (1725).

Minden *fogyatkozás* nélkül lefizetünk 100 forintot: minden hiány nélkül (1714).

Gondviseletlensége miatt megdöglött a ló: azért, mert gondját nem viselte (1717).

Görög: kereskedőt jelentett körülbelül 1700-tól fogva 1850-ig. sőt némelyek gúnyolásból ma is így hívják a kereskedőket.

Görög kereskedő: kereskedő, aki tényleg görög származású, mert a XVII. században majdnem kizárólag görögök voltak a kereskedők. egyik még 1782-ben is görögül írta alá a várossal kötött szerződését.

Gyakor izben: gyakran (1718).

Gyanuságom a szomszédomra van: gyanakszom (1714).

Nem akarta megütni, *hanemha* megijeszteni: hanem csak (1725).

Hahogy pedig el akar menni: ha pedig el akar menni (1725).

Hát megé rágalmaz: háta mögött rágalmaz (1717).

Hátrahagyta kötelességét hivatalában: hivatali kötelességét elmulasztotta (1717).

Hatalmasul elhozott egy szekér szénát: erőszakkal (1717).

Hatalmasságot és *orságot* cselekedett (erőszakoskodott és elorzott valamit) (1717).

A tanács minden *hasonlás nélkül* megegyező suffragiuma által határozta: egyhangúlag (1714).

Közönséges *haszonra* fordíttassék: a város szükségleteire (1724).

Igaz *hazafi* és törzsökös *hazafi*: tősgyökeres hajdú származású (a XVII. század elejétől körülbelül 1870-ig).

Hatalna van azt cselekedni: joga van (1725).

Hatalmat ad a gyűlés a főhadnagy Urnak, hogy a pénzt kifizesse: felhatalmazza (1714).

A *hatalmasság tételért* bezárassék: azért, mert a város szénájából erőszakkal, tilalom ellenére elvitt egy szekérrel (1719).

Hadnaggyá megnyomattatván, elválasztatott: megválasztatván (a XVII. és XVIII. században).

Hirt nem tett neki két nappal előtte: hirt nem adott (1717).

- Odament, *hihető* gonosz végre: valószínűleg gonosz célből (1717).
 A *híttétél* megvolt: az esküt letette (1724).
 A főhadnagy Ur oly *hítnek formája* alatt szokott megesküdni: olyan esküforma szerint (1716).
Hívségtelenség miatt elítélték: hűtlenség (nota) miatt (1642).
Időhalasztás nélkül: halogatás nélkül (1741).
Időjártában: idők multán, később (1725).
 Arra *igéri* magát: igéri, hogy azt teszi (1613).
Igyekezett a fejére: a fejére akart ütni (1725).
 Minden *előintézetet* megtett: előintézkedést (1719).
 Ha kin valamely részegítő ital *megismerszik*: ha valakin észre lehet venni, hogy ivott (1718).
 Mi *járatban* vagy?: miért jöttél? (1714).
Jöttment emberek: mindazok, kik nem törzsökös hajdúk.
 A megirt helyen *kapatott*: meglepték (1717).
Keresetemet tartom a telekhez: fenntartom a jogomat (1719).
 A telek *keresetétől* lemondok: kijelentem, hogy nem perelem többé (1719).
Kijön a tanuk vallásából: kiténik a tanuvallomásokból (1717).
 Ebből nem *következik ki* boszorkányi mestersége: ebből nem állapítható meg (1713).
Kötelessége van arra, hogy stb.: kötelessége az, hogy stb. (1717).
Következendő okokból: következő okokból (1754).
Kövesse meg a panaszost: kérjen bocsánatot (1718).
Kövesse meg az eclésiát: a templomban a bűnbánók közé üljön.
Kuffantó: egészen 1792-ig kimutatható a XVII. század közepétől fogva, hogy Nánáson kuffantók voltak, akik a maguk házánál árultak dohányt, mézet, gyümölcsöt s más efféléket, eleinte az előjáró engedelmével, de 1734-ben a város boltokat állítván fel, a város e bérbeadott boltok jövedelmének biztosítására megtiltotta a kuffantóknak, hogy tovább ne áruljanak házuknál. A tilalom azonban csak 1792-ben vezetett eredményre, amikor végképen csak a piacra szorultak s a mai kofák mesterségét követték. Sőt még azt is megparancsolták nekik, hogy a hadnagy engedélye nélkül a vásárban sem szabad az élelmi szereket összevásárolniok. A hadnagy pedig csakis a vásár vége felé engedheti azt meg a kuffantóknak.
Kutya ördög dísznő adta, kénkőves menykő teremtette (káronkodás, melyért 20—30 kemény pálcaütést szabott ki a tanács a XVII—XVIII. század folyamán).
 Gonoszságban *lélekző [leledző?]* személy: már több gonoszságot követett el (1719).
 Emberséges emberek rábeszélésére arra *lépelt*, hogy a perlekedéssel felhagy: beleegyezett.
 El *lehet* a nélkül, hogy azt tegye: nem kénytelen vele (1724).
Maradjon ama törvény ellen vétőknek büntetésében: marasztaltassék el (1717).
 Soha arra a gonoszságra nem *menteni* volna: azt a gonoszságot nem követtem volna el (1725).

Megbizonyosodik 2—3 tanu szája vallásával: bebizonyul (1713).

Megállott a tanács előtt tanuival együtt: megjelent (1717).

Megállította a tanács, hogy mennyibe kerül: megállapította (1754).

Ráment a panaszosra: rátámadt a panaszosra (1717).

A városba jön *mulatni*: tartózkodásra (1724).

Nem jó következtetéseket *néz* ki belőle: úgy sejtí, nem jó vége lesz (1725).

Nyilván való lévén: köztudomású lévén (1719).

Nyilvánságos lévén: világosan áll, bizonyos (1778).

Nem tudni, mely *oktul viseltetvén*, elment N. N.-hez: nem tudni, mi volt a szándéka (a XVIII. században végig).

A maga *oltalmába* cselekedte: a maga oltalmazására (1724).

Hasonló becstelentéstől magát ezután *megoltalmazza*: óvakodik (1719).

Elsőben szekercével, azután *öreg* fejszével leverte: nagyfejszével (1717).

Összehaborodván egy másik legénnyel: összeveszvéen (1719).

A házat megvette és *örökévé* tette: tulajdonává tette (1719).

Papmarasztó: nagy bot, mellyel egészen a XIX. század közepéig az ujév előtt szokásos papmarasztás alkalmával érveltek egymás ellen azok, akik a papot a következő évre vagy meg akarták marasztani. vagy nem.

Az asszonyt *megparáznította*: paráználkodott vele (1719).

Itt *pénzzel* járjuk a bucsut, tyukkal, kaláccsal kell hozzálátni: így adja tudtára a nánásiaknak egyik pesti ügyvédje, hogy ha azt akarják, hogy pörüket a hétszemélyes táblán megnyerjék, akkor küldjenek pénzt.

Példásképpen megbüntettetett: keményen (1741).

Elegendő *próbák* nincsenek ellene: bizonyítékok (1714).

Rágalmazta őt becsülete ellen: becsületes létére (1719).

Mindjárt *rá* ismét: mindjárt azután ismét (1724).

Reggel (következtesen így írva): reggel (1718).

Rendelést tesz: végrendeletet tesz (1728).

A tanács nem jó *rendelést* tett avval: a tanács nem helyesen intézkedett, mikor azt rendelte (1719).

Kévs *reménység* volt élete megmaradása felől: ahhoz, hogy életben maradjon (1715).

Az török *sánca* miatt elfutottak: sarcolása miatt (1621).

Debreceni nagy *szabadság*: nagy vásár (XVII. sz. közepétől maig).

Szándéka megbomlott, félben szakadott: nem sikerült (1722).

Hova *szándékozol?*: hova mégy? (XVII.—XVIII. század).

Az adó *kiszedésére* kényszerítették: beszédésére (1717).

A tanács előtt *személy szerint* megjelenvén: személyesen (1718).

Széket ülő és hittel szolgáló személyeken az előljárókat, továbbá

a nemes tanács és communitás tagjait értették a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig.

Magokat a tanács végzése ellen *szegeztek* és megkeményítették: nem engedelmeskedtek a végzésnek.

Szemesnek való a törvényes játék: ezt a tanácsot 1770-ben adja a nánásiaknak egy pesti ügyvéd, ki ezzel akarja tudtokra adni, hogy pénz nélkül a hétszemélyes táblán semmit sem érhetnek el.

Fel ségednek hiven és alázatosan meg igiekezziök *zolgnonk*: igyekezőnk Fel ségednek hiven és alázatosan szolgálni (1621).

Földnélkül való *szükölködés* van nálunk: kevés a földünk (1681).

A törvényszék *színén* megvallotta: a törv. színe előtt (1719).

Tengeri *szüret*: tengeri törés (1760—1780).

Távuly való helyen volt: távol levő helyen (1717).

Lopásban *taláztatott*: lopásban találtak bünsnek (1714).

Takarodó vonás: esteli 8 vagy 9 órai harangozás (1714—1830 körül).

Előtalál valakit: találkozik valakivel (1724).

Hatalmaskodásnak *terhén* megbüntettetik: hat. miatt (1724).

Pályinkával magát *megterhelvén*: sokat ivott (1718).

Tisztességesen *eltakarít*: eltemet (1715).

Tiltás: tiltakozás (1721).

Ugy *tetszik*, hogy 1710-ben volt: úgy gondolom (1714).

Tehetség: vagyon (XVIII. század).

Tilalom alatt való dolog: törvény tiltotta cselekedet (1714).

Tisztességben járó ember: tisztességes szándékkal levő (1725).

Világosan fel van *téve* abban az írásban: kifejezve (1714).

Eltolvajlott ló: ellopott (1718).

Tudományul vétetik: tudomásul vétetik (különösen 1780—90. között, de néha előbb is. 1760-tól).

Ugordani: ugorni (1725).

Ükeme: ő kegyelme (1724).

Addig ne huzzunk *üstököt*, míg a törvény nem itél (1741): ne veszekedjünk. *Üstökbe* se szánnék menni veled: kész volnék megverekedni veled (1741).

Hamis hitiségben *vádoltatik*: hamis hitiséggel (1717).

Pénzül kivánták a büntetést *váltani*: pénzre változtatni (1719).

A kert felé *vette* magát: a kert felé ment (1717).

Megvétette őt a megöléstől: megvédelmezte (1741).

A tanunak a hite *bevéteik*: feleskettetik (1724).

Azon jószághoz semmi *vérségök* nincsen: rokonság címén joguk nincsen (1714).

A város jószágait *vesztibe* hagyta: veszni, veszendőben (1719).

A felebaráti szeretetet hátok megé *vetvén*: szem elől tévesztvén (1719).

A punctumok *világosságra* jöjjenek: megvilágosittassanak (1713).

Ha egyik *vállán* nehéz, másakra *viszi* el: ha így nem sikerül, másképen próbálja (1715).

Nem tudatik, micsoda gondolatoktól és bátorságtól *viseltetvén*:
vezettetvén (1724).

Házikója földig *levonattassék*: leromboltassék (1722).

Magát *megvonta* egy szegletbe: meghúzódott (1725).

A harangok *megvonatnak*: meghuzatnak (1714—1830 körül).

BARCSA JÁNOS.
